

Sevda Feyruz qızı QULİYEVA
Bakı Dövlət Universiteti
Kitabşünaslıq və Nəşriyyat işi kafedrasının müəllimi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

ŞƏXSİ ENSİKLOPEDIYALARIN NƏŞRİ
(“Üzeyir Hacıbəyov Ensiklopediyası” əsasında)

Xülasə

Məqalədə Üzeyir Hacıbəyovun zəngin həyat və fəaliyyətini, publisist yaradıcılığını, ədəbi-bədii, musiqi əsərlərini və s. özündə əks etdirən “Üzeyir Hacıbəyov Ensiklopediyası” təhlilə cəlb edilmişdir.

Açar sözlər: ensiklopediya, sistem, inkişaf, nəşr, bəstəkar.

Azərbaycan kitabşünaslığının tarixində şəxsi ensiklopediyaların ictimai-mədəni rolu olduqca çoxcəhətlidir. Belə ki, bir çox müəlliflərin yaradıcılıqları boyu nəşr etdirdikləri kitabları, əlyazmaları şəxsi ensiklopediyalar şəklində toplanır və oxucuların istifadəsinə verilir. 1920-ci illərdən bu sahə üzrə kitab nəşri xeyli inkişaf etmiş, ensiklopediyaların tərtibi daha da genişlənməmişdir.

Dahi bəstəkar, görkəmli dramaturq, ustad publisist Üzeyir Hacıbəyov ömrü boyu Azərbaycan türk millətinə səmərəli xidmət göstərmiş, maarifçilik-demokratik məfkurənin daşıyıcısı olmuşdur. “Həyat”, “İrşad”, “İqbal”, “Yeni İqbal”, “Azərbaycan” və digər dövrü mətbuat orqanlarında ardıcıl çap etdirdiyi məqalələri onu XX əsrin bənzərsiz publisisti kimi məşhurlaşdırmışdır.

Üzeyir Hacıbəyovun zəngin publisist yaradıcılığına felyetonlar, miniatürlər, kiçik səhnəciklər, satirik hekayələr, məktublar, məqalələr, məruzələr, çıxışlar, elmi-nəzəri yazılar daxildir. O, bəzən açıq, bəzən gizli imzalarla müraciət etdiyi hər bir ədəbi-bədii sahədə ayrıca məktəb yaratmışdır. Şərqdə ilk kamil opera, Azərbaycan dövlətinin ilk himni Üzeyir Hacıbəyovun adı ilə bağlıdır. İlk musiqili komediyanı, ilk kamil Azərbaycan lüğətini, milli publisistikanı, kiçik səhnəcikləri Üzeyir Hacıbəyovsuz təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Daha çox “Filankəs” imzası ilə yazan Üzeyir Hacıbəyovun “Ordan-burdan”, “Oyan-buyan”, “Hesab məsələləri”, “Telefon ilə söhbət” və s. başlıqlı publisist əsərlərində konkretlik, müasir dövrlə, müasir şərait və zamanla bağlı faktçılıq ilk sırada durur. Üzeyir Hacıbəyovun zəngin mövzular aləmində Azərbaycan xalqının istiqlal mübarizəsi məsələləri, Şərq xalqlarının milli azadlıq hərəkatı əhatəli şəkildə təhlil edilmişdir [1].

Məlumdur ki, publisistika bədii ədəbiyyatın ən aktual, ən canlı janrıdır. Zamanın, əsrin, xalq həyatının vəziyyətini əks etmək və irəli sürdüyü vacib suallara cavab vermək publisistikanın əsas vəzifəsidir. Həm də o publisistik əsərlər əhəmiyyətli sayılır ki, onlar gündəlik mübarizələrin irəli sürdüyü məsələləri və həyatdan doğan böyük problemləri əks edir, vacib suallara cavab verir. Üzeyir Hacıbəyovun publisistik fəaliyyətinin ən qızğın dövrü 1905-1915-ci illərdir.

“Üzeyir Hacıbəyov Ensiklopediyası” Azərbaycanda ilk şəxsiyyət ensiklopediyasıdır. Xarici ölkələrdə şəxsiyyət ensiklopediyalarının nəşri geniş yayılmışdır. A.Danteyə, V.Şekspirə, Geteyə, F.Şillerə, L.Van Bethovenə, Dikkensə, T.Şevçenkoya və b. həsr edilmiş ensiklopediyalar buraxılmışdır. Şəxsiyyət ensiklopediyalarının nəşri çox mürəkkəb və çətin bir işdir. Təkcə onu xatırlatmaq kifayətdir ki, həyat və yaradıcılığının öyrənilməsinə çoxsaylı monoqrafialar həsr olunmuş, qısa ömrünün az qala hər anı, əsərləri bütün incəliklərinə, təfərrüatına qədər açılmış Lermontov haqqında ensiklopediyanın nəşrə hazırlanmasına 20 ilə yaxın vaxt sərf edilmişdir [1].

Azərbaycanda “Üzeyir Hacıbəyov Ensiklopediyası”nın nəşrinə hazırlıq illər öncə başlanmışdır. Uzun illər boyu sənətsünas-musiqişünas alimlər bu dahi bəstəkar, musiqişünas, publisist, dramaturq, mütəfəkkir və ictimai-siyasi xadimin həyat və yaradıcılığını hərtərəfli tədqiq edib öyrənmişlər. Bu işdə müxtəlif nəsilərə mənsub alimlərdən Qubad Qasimov, Qulam Məmmədli, Mirzə İbrahimov, Xurşud Ağayeva, Firudin Köçərli, Mirabbas Aslanov, Cahid Quliyev, V.Koryev, Elmira Abasova, Zemfira Səfərova və başqalarının böyük xidmətləri olmuşdu [1].

Üzeyir Hacıbəyovun adı Azərbaycan xalqının mədəni inkişafının qızıl əsri olan XX əsrin tarixi, mədəniyyəti, incəsənəti, ədəbiyyatı, publisistikası, maarifi ilə qırılmaz tellərlə bağlıdır. Bu dahi şəxsiyyət haqqında çoxşaxəli bilgiləri ümumiləşdirib təsnif etmək, ensiklopedik sistemə salaraq küll halında – soraq kitabı şəklində gələcək nəsillərə çatdırmaq tarixi bir zərurət kimi qarşıya çıxmışdır. Azərbaycan mədəniyyətinin misilsiz vüsət, dünya şöhrəti qazanmasında çox mühüm rol oynamış Üzeyir Hacıbəyovun keşməkeşli, ictimai-siyasi sarsıntılar və şəxsi faciələrlə dolu tariximizin mənzərəsini təcəssüm etdirən ensiklopediyada bəstəkarın həyat və yaradıcılığının bütün dövrləri və mərhələləri əhatə olunmuşdur [1].

Xalq yazıçısı Anarın yazdığı kimi, “Üzeyir Hacıbəyov Ensiklopediyası” oxucunu Azərbaycan mədəniyyətinin ən görkəmli xadimlərindən biri olan dahi Ü.Hacıbəyovun çoxşaxəli fəaliyyəti ilə tanış edir. Geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuş bu ensiklopediyada Üzeyir bəyin mühüm musiqi

əsərləri, məqalələri, onun həmkarları, qohumları, tələbələri, ardıcılıarı, tədqiqatçıları, əsərlərinin əsas ifaçıları və s. haqqında məqalələr verilmişdir. Bir sıra ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinin əməyinin bəhrəsi olan zəngin illüstrasiyalı bu ensiklopediyada 550-dən çox məqalə vardır. Kitaba Ü.Hacıbəyovun geniş oxucu kütləsinə az məlum olan bir sıra məqalə və felyetonları da daxil edilmişdir [1].

Üzeyir Hacıbəyovun ömrünə, musiqi, ədəbi, publisist əsərlərinə aid məlumatı, hadisələri, tarixləri, faktları, böyük sənətkarla bağlı adları sistemləşdirmək, təsnif edib bir soraq kitabında toplamaq bu ensiklopediyanın əsas məqsədidir. Bu ensiklopediya Azərbaycanda yaranan ilk ensiklopediyadır ki, ümumi, ya sahə xarakteri daşımır, tək bir fərdə həsr olunur. Bu da təbiidir, çünki məhz Üzeyir Hacıbəyov kimi dahi bir şəxsiyyət şəxsi ensiklopediyaya layiq ola bilər. Belə bir ensiklopediyanın vacibliyinin və əhəmiyyətinin səbəbi də Üzeyir Hacıbəyovun bəstəkar, alim, yazıçı, publisist, ictimai və siyasi xadim kimi çoxözlü fəaliyyəti, Şərqi ilk operası – “Leyli və Məcnun”un, dünya şöhrətli “Arşın mal alan”ın və “Məşədi İbad”ın, bütün bir xalqın qeyrət, qəhrəmanlıq və cəngavərlik himni kimi səslənən “Koroğlu” operasının, “Sənsiz” və “Sevgili canan” müəllifinin klassik yaradıcılığıdır.

Bu kitab sahə ensiklopediyası olmasa da, ictimai həyatımızın və sənətimizin böyük sahələrini əhatə edir. Çünki istər XX əsr musiqimizin, istər XX əsr teatrımızın tarixi, əsrin birinci yarısında siyasi və ictimai həyatımızın mürəkkəb və ziddiyyətli yolu Üzeyir Hacıbəyovun adı ilə sıx bağlıdır. Üzeyir bəydən danışmaq onun təmasda olduğu, yaşca ondan böyük müasirləri Xurşidbanu Natəvanı, Mir Möhsün Nəvvabı, Cabbar Qaryağdı oğlunu, Həsən bəy Zərdabini yada salmaqdır.

Xalq yazıçısı Anarın sözləri ilə desək, Üzeyir bəyin ictimai və siyasi fəaliyyətindən danışarkən müxtəlif mərhələlərdə onunla bir arada yaşayıb-yaradan Cəlil Məmmədquluzadə, Sabir, Əlibəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu, Nəriman Nərimanov, Məmməd Əmin Rəsulzadə, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Yusif Vəzir Cəmənəminli, Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, M.S.Ordubadı, Müslüm Maqomayev, Əzim Əzimzadə, Hüseyn Ərəblinski, Cəfər Cabbarlı, Səməd Vurğun... kimi böyük şəxsiyyətləri xatırlamamaq qeyri-mümkündür [1].

Üzeyir Hacıbəyovun səhnə əsərləri neçə-neçə teatr ustadının yetişdiyi məktəbdir. Hüseynqulu Sarabskinin Məcnunu, Bülbülün Koroğlusunu, Rəşid Behbudovun Əsgəri, Mirzəğa Əliyevin Məşədi İbadı, Rübabə Muradovanın Leylisi, Fidan Qasimovanın Gülçöhrəsi, Zeynəb Xanlarovanın Əslisi, Ağababa Bünyadzadənin Həsən xanı, Möhsün Sənaninin Qoçu Əsgəri,

Ağasadıq Gəraybəylinin Rüstəm bəyi unudulmaz obrazlardandır... Əhməd Ağdamskinin, Hüseynağa Hacıbababəyovun, Həqiqət Rzayevanın, Mustafə Mərdanovun, İsmayıl Osmanlının, İsmayıl Əfəndiyevin, Lütfuli Abdullayevin, Münəvvər Kələntərlinin, Firəngiz Əhmədovanın, Lütfiyar İmanovun, Xuraman Qasımovanın, neçə-neçə başqa artistin, xanəndənin, dirijorun, rejissorun Üzeyir əsərlərində parlayan istedadı həmişə yaddaşlardadır... Üzeyirin dostları, məsləkdaşları, Üzeyir yolunun layiqli davamçıları – Qara Qarayev, Fikrət Əmirov, Niyazi, Asaf Zeynallı, Əfrasiyab Bədəlbəyli, Səid Rüstəmov, Sultan Hacıbəyov, Cahangir Cahangirov, Cövdət Hacıyev, Tofiq Quliyev... Üzeyir bəyin böyük qardaşı bəstəkar Zülfüqar Hacıbəyov, yaradıcılığının ilk dövründə Üzeyir bəyin ən yaxın yardımçısı olmuş, sonralar qürbətə qalan kiçik qardaşı Geyhun bəy... Üzeyir bəyin vəfali həyat yoldaşı Məleykə xanım... Ü.Hacıbəyov yaradıcılığının irsinin araşdırıcıları... Türkiyənin, İranın, Rusiyanın, Qafqazın, Türkünstanın Üzeyir bəylə bu, ya digər şəkildə yaradıcılıq təmaslarında, müxtəlif münasibətlərdə olmuş sənət, elm, siyasət adamları, musiqi, teatr və kino xadimləri – Rəşad Nuri Güntəkin, Səid Nəfisi, Qlazunov, Stalin, Qlier, Şostakoviç... Bütün bu adlar, Üzeyir bəylə bağlı bütün faktlar, məlumatlar hazırkı ensiklopediyada toplanmışdır.

“Üzeyir Hacıbəyov Ensiklopediyası” yalnız üzeyirşünaslar və ümumən musiqişünaslar tərəfindən deyil, geniş oxucu kütləsi tərəfindən də maraq və rəğbətlə qarşılınmışdır. Zəngin Üzeyir dünyası ilə sistemli şəkildə tanış olan oxucular bu ensiklopediyanın təşəbbüskarı Nazim İbrahimova, qiymətli soraq kitabının yaradıcılarına, müəlliflərinə, icraçılarına, redaktorlarına, onun yüksək elmi-bədii, poliqrafik səviyyədə meydana çıxması yolunda zəhmət çəkənlərin hamısına minnətdarlıq hissi duyurlar [1].

ƏDƏBİYYAT

1. *Üzeyir Hacıbəyov Ensiklopediyası*. – Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007, 304 s.
2. *Quliyeva S.F. Azərbaycanca soraq-məlumat nəşrləri sisteminin quruluşu, mahiyyəti və məzmunu haqqında // Bakı Dövlət universitetinin xəbərləri: Humanitar elmlər seriyası, 2004, №4, s.176.*
3. *Umudlu İ. Kitab nəşri bu gün*. – Bakı: Əbilov, Zeynalov və oğulları. 2004, s.139-192.

Sevda Guliyeva

THE EDITION OF PERSONAL ENCYCLOPEDIAS (Analysis of U.Hajibeyovs Encyclopedia)

Summary

The Uzeyir Hajibeyovs life and creativity are reflected in the article. Uzeyir Hajibeyovs rich publicist creativity, small stages, satirical stories and along with them letters, articles, reports and speeches that expose unhealthy conditions and contemporary life time have been involved in analyses. The poet's many publicist writings, live publicist activity that covering the 20th century have been exactly in progressive spirit and they had touched the most important issues of the time at the same time gave them a correct answer.

Key words: encyclopedia, system, development, publication, composer

Севда Кулиева

ИЗДАНИЕ ЛИЧНЫХ ЭНЦИКЛОПЕДИЙ (анализ Энциклопедии У.Гаджибекова)

Резюме

В статье рассказывается о жизни и творчестве Узеира Гаджибекова. Здесь анализируется публицистическое творчество У.Гаджибекова, поставленные им маленькие сценки, отражены сатирические рассказы своего времени, напечатаны письма, отражающие все тонкости большого общества, также приводятся статьи, доклады и выступления. В статье освещается охватывающий весь XX век его публицистические записи. Эти прогрессивные публицистические записи затрагивали самые насущные проблемы и отвечали на поставленные ими вопросы.

Ключевые слова: энциклопедия, система, развитие, издание, анализ.